

7. Sekundärliteratur

**Natalicia secularia Augusti Hermannii Franckii die XXIII.
mensis Martii anni [MD]CCCLXIII. In Aula Magna
Orphanotrophei ... publice celebranda**

Eckstein, Friedrich August

Halle (Saale), 1863

Abschnitt

Nutzungsbedingungen

Die Digitalisate des Francke-Portals sind urheberrechtlich geschützt. Sie dürfen für wissenschaftliche und private Zwecke heruntergeladen und ausgedruckt werden. Vorhandene Herkunftsbezeichnungen dürfen dabei nicht entfernt werden.

Eine kommerzielle oder institutionelle Nutzung oder Veröffentlichung dieser Inhalte ist ohne vorheriges schriftliches Einverständnis des Studienzentrums August Hermann Francke der Franckeschen Stiftungen nicht gestattet, das ggf. auf weitere Institutionen als Rechteinhaber verweist. Für die Veröffentlichung der Digitalisate können gemäß der Gebührenordnung der Franckeschen Stiftungen Entgelte erhoben werden.

Zur Erteilung einer Veröffentlichungsgenehmigung wenden Sie sich bitte an die Leiterin des Studienzentrums, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

Terms of use

All digital documents of the Francke-Portal are protected by copyright. They may be downloaded and printed only for non-commercial educational, research and private purposes. Attached provenance marks may not be removed.

Commercial or institutional use or publication of these digital documents in printed or digital form is not allowed without obtaining prior written permission by the Study Center August Hermann Francke of the Francke Foundations which can refer to other institutions as right holders. If digital documents are published, the Study Center is entitled to charge a fee in accordance with the scale of charges of the Francke Foundations.

For reproduction requests and permissions, please contact the head of the Study Center, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

Mercurialis haec aetas percuriosa est in sollemnibus secularibus indagandis et multis testimoniis probat illud Venusini poetae: virtutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus invidi. Quare proximis his annis eorum virorum, qui sempiterni nominis gloria nitent, natalicia sollemnia communi laetitia suscepta gratissimi animi testificandi, inventutis ad imitationem virtutis excitandae, universae patriae celebrandae maximas opportunitates atque etiam necessitates praebere visae sunt. Ita nobis quoque praeterita tempora grata recordatione renovanda sunt, nam instat dies, quo Augustus Hermannus Franckius ante hos ducentos annos Lubecae parentibus honestissimis natus est. Non vereor, ne quis alienum me animum habuisse existimet, si quaecumque ille puer et adolescentulus Gothae, Erfordiae, Kilonii, Lipsiae, Lunaeburgi, Hamburgi egit, didicit, perpressus est, sciens praeteriero. Neque labores et vexationes, quae in ministerio Erfordensi ei subeundae fuerant plurimae, huic instituto accommodatae sunt. Ex quo demum Franckius initio anni 1692. pastor Glauchensis et gr. et. or. lingg. in universitate Halensi professor Halam pervenit, benignior sors ei campum dedit, in quo singularis et dicendi et agendi virtus excurrere cognoscique posset. Fuit vero in Franckio rara contentia, assiduitas, gravitas, fides atque ita multum spe et conatu valuit, ut ne in desperato quidem auxilio et adiumento tristis umquam et abiectus esset neve difficultatibus solito maioribus territus de curriculo suo deflecteret, quoniam omnes animi sui motus divina gratia suspensos habere omnibusque in rebus divinum regnum adfectare solebat.

Si mihi nunc de theologicis Franckii studiis et de pietistarum rebus dicendum esset, inter quos ille Spenero suo multo fuit acrior, fortior, audacior, pertinacior atque adeo durior, plurima et maxima commoda commemorare possem, quae illo tempore evangelicae ecclesiae a Luthero et Melanthe deflexae atque adeo corruptae et depravatae per illos pietatis sinceræ sospitatores allata esse una voce omnes consentiunt. Scilicet ecclesia vinculis turpissimis orthodoxorum exsoluta et in libertatem vindicata est. Theologi, ad quos hoc maxime pertinet, referant, quantas gratias, quanta studia, quam promptas voluntates conciliabula pietistarum pepererint, quam acerbos et vehementes accusatores habuerint, quot adversariorum vel stultitiam vel arrogantiam vel odia pertulerint.

Nobis laetiora et graviora in promptu sunt, quibus animi in hac sollemnitate capiantur et delectentur.

Nam cum Franckius civium suorum Glauchensium tristissimam condicionem cognovisset, magna cum industria (erat enim vir maximi laboris) pauperum et calamitosorum curam et auxilium ipse in se suscepit et ad opem salutemque orbis et indigentibus pueris ferendam se convertit. Qua in occupatione quantas delectationes habuisset et quam innumerabilia divini numinis testimonia accepisset, ipse copiose declaravit iis litterarum monumentis, e quibus vestigia viventis adhuc dei in institutis Franckianis non pressa leviter, sed fixa ad sempiternam memoriam optime intelleguntur. Ex eo orphanotropheo, cuius satus, ortus, incrementa in omnium ore versantur, tanta manavit meritorum multitudo, ut huic urbi aeternam gloriam famamque perennem pareret et Franckio in ecclesiasticarum et scholasticarum rerum annalibus summam dignitatem et maximum splendorem daret.

Est vero totus hic locus de Franckii in paedagogicam artem meritis latissime patens et, quamquam a summis viris*) uberrime tractatus, non alienus, in quo haec disputatio paulisper commoretur.

Ad cognoscenda consilia, quibus ille puerorum educationi providit (nam quae de academicis theologiae studiis commentatus est, quia I. L. Schulzius in: „Frankens Stiftungen Vol. II. p. 221—266. fusius contulit, consulto praetermitto), caput est nosse libros, quos de ea re scripsit.

Ut prima initia aetatis integra et inviolata praestaret et orbis a se receptis et parentibus, qui suos pueros commendaverant, consuleret, puerilem doctrinam primus curavit. Atque eo consilio formam et speciem scholarum germanicarum (hoc enim nomine et olim appellabantur et hodie vulgo appellantur) accurate descripsit. Quam cum primis quasi lineis adumbrasset in narratione Francofurti a. 1697. edita p. 72—168.: *Schul-Ordnung für die Waysen- und übrige Schul-Kinder*, multo auctiorem

*) Commemorandi sunt primum duo A. H. Niemeyeri libelli, quorum prior *Uebersicht von A. H. Frankens Leben und Verdiensten um Erziehung und Schulwesen* prodiit a. 1788., alter *Ansichten der deutschen Pädagogik und ihrer Geschichte im achtzehnten Jahrhundert* a. 1801., utriusque vero capita summa recepta in praecepta paedagogica et didactica ab Hermanno Agathone Niemeyero nonum edita Vol. III. p. 562—577. H. Ern. Ferd. Guericke in vita Franckii capite quinto p. 421—436. Franckium paedagogum non expressit, sed adumbravit. Carolus Raumerus, rerum Halensium non ignarus et propensiore ad Franckiana instituta et praecepta probanda animo, aliquot libellorum huc pertinentium immemor fuit in histor. paedagog. artis Vol. II. p. 150. sqq. Nuper G. Kramerus ea de re accuratius egit partim in recitatione publice de Franckio, Rous-savio, Pestalozzio facta (a. 1854.) partim in Schmidii *Encyclop. paedag.* Vol. II. p. 431.

emendatioremque repetiit duobus annis post: *Glauchische Schul-Ordnung Im Namen Sr. Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg Confirmiret von der Hochlöblichen Regierung und Consistorio des Hertzogthums Magdeburg*, denique absolvit a. 1702: *Ordnung und Lehr-Art, wie selbige in denen zum Waysen-Hause gehörigen Schulen eingeführet ist, Worinnen vornehmlich zu befinden, Wie die Kinder in und ausser der Schul in Christlicher Zucht zu halten, und zum Lesen, zierlichen Schreiben, Rechnen, wie auch zur Musik und andern nützlichen Dingen anzuführen sind*, quae iterum impressa sunt in amplissimo volumine, quo „documenta operis divini“ continentur p. 173—236. Disciplinae vero universae haec fuit ratio, ut pueri in praecipuis capitibus fidei christianae instituerentur, ad vivam cognitionem dei et Christi et ad veram christianismi praxim adducerentur, pietate vere christiana excolerentur. Quare catechisationibus, quae neque gravissimis theologorum desideriis neque severissimis principum mandatis excitari potuerant, plurimam auctoritatem tribuit easque quotidie vel in scholis vel in ecclesia fieri iussit. Nec vero assiduam bibliorum lectionem et memoriae in ediscendis dictis biblicis exercitationem neglegi passus est. Ut haberent pueri, unde elementa ista fidei cognoscerent, edidit anno 1693: *Das Glauchische Gedenkbüchlein*; anno 1696 libellum: *Anfang der christlichen Lehre, zum Gebrauch für die ganz Unwissende*; anno 1699: *Kürtzer Auszug aus der Anleitung zur Lesung der heiligen Schrift, in Frage und Antwort gefasst*. Reliquae vero scholae artibus legendi, litteras pingendi, cuius auctorem G. Rostium Friburgensem esse voluit, computandi, denique, ut cantibus symphoniarum sacrarum melius consuleretur, canendi destinatae sunt. Et ut industriae et laboris stimuli ne deessent, examinibus providit quater per annum publice institutis et placentis, pomis aliisque tenerae aetatis oblectamentis distributis, id quod initio quavis hebdomade plena factum erat. Magistri vero tot scholarum cum ex adolescentibus litterarum studiosis plerumque rudioribus eligendi essent, etiam his usu suo et favore omni modo subvenit, seminaria instituit, methodum docendi praeivit, cibi quotidiani benevolentia allexit eorumque in usum anno 1702. edidit librum, cui inscriptum est: *Kürtzer und einfältiger Unterricht, wie die Kinder zur wahren Gottseligkeit und Christlichen Klugheit anzuführen sind, ehemals zu Behuf Christlicher Informatorum entworffen, und nun auf Begehren zum Druck gegeben*, repetitum illum in documentis operis divini p. 98—172 et denuo impressum a. 1748.

Non minora officia et studia Franckius pueris, qui in artibus ingenuis aliquando operam collocaturi erant, strenuo praestitit. Condidit duo gymnasia, paedagogium nobilioribus et ditioribus, scholam latinam orbis acriore ingenio valentibus et tenuioribus ad academiam praeparandis. In his scholis instruendis partim exemplum Gothanum, quod

Ernesto Pio debetur, partim Morhofii Kiloniensis quondam praeceptoris instituta, partim Sagittarii sui consilia, partim Tschirnhusenii summi mathematici auctoritatem secutus artes, quas admirabilem pietatem et pergratam utilitatem habere sibi persuaserat, tam apte coniunxit, disposuit, ad summum christianae pietatis finem retulit, ut alia gymnasia inde publicarum scholarum emendandarum leges et praescriptiones petere possent. Continentur eae leges singulari libello, cuius titulum integrum: *Ordnung und Lehr-Art, wie selbige in dem Paedagogio zu Glaucha an Halle eingeführet ist: Worinnen vornehmlich zu befinden, Wie die Jugend, nebst der Anweisung zum Christenthum, in Sprachen und Wissenschaften, als in der Lateinischen, Griechischen, Ebräischen und Französischen Sprache, wie auch in Calligraphia, Geographia, Historia, Arithmetica, Geometria, Oratoria, Theologia, und in denen Fundamentis Astronomicis, Botanicis, Anatomicis etc. auf eine kurtze und leichte methode zu unterrichten, und zu denen studiis Academicis zu praepariren sei* (Hal. sumptibus orphanotrophi 1702.), qui perlegerit, non desiderabit ampliorem artium descriptionem, quarum copiis mira varietata ingenia ali et oblectari ista aetas voluit. Propria erat methodus docendi erotematica tunc vulgo fastidita et contempta. His duabus scholis Franckianis communia sunt antiquarum litterarum studia maxime ad scribendi et latine dicendi sollertiam et ornatum accommodata, discipulorum in singulos ordines in singulis artibus descriptio neque certo cuidam ordini in omnibus scholis assignatio, elegantia quaedam morum externorum peculiaribus [scholis tradita, inspectorum a docendi munere vacuorum cura in sola moderatione et magistrorum et alumnorum posita, contubernia alumnorum salubriter exstructa contubernaliumque diligentissima ac perpetua quasi praefectura magistris mandata. Sed cum Franckius animum maxime adverteret ad parentum condicionem et fortunam neque puerorum futurum vitae cursum et propositum negligeret, paedagogio tribuit certa ac propria instituta, quorum expers esset schola latina. Eo referenda sunt botanica, astronomica, physicae experimentalis atque adeo carniū assarum secundarum studia, quae horis ad recreationem corporis destinatis (ita enim vocabantur) tractari solebant, eo lectio actorum diurnorum vel gallice vel latine scriptorum, eo exercitia tornandi et vitri poliendi, eo denique consuetudo tabernarum librariorum et opificum visendi, unde in studiis cognoscendi semper aliquid et discendi otiosum tempus consumendum fuisse apparet. Proprium illud quoque fuit, ut ex sex diebus duo quavis hebdomade repetendis scholis tribuerentur, quibus ordinariae lectiones omnes cessarent, proprium denique, ut tribus tantummodo lectionibus discipuli docerentur eoque modus discendi sapienter terminaretur. Severitate disciplinae ad laborem et virtutem roborandi erant pueri, neque tamen omnia voluptatibus denegata, nam quies, remissio, ambulatio, ludi

certis temporibus iisdemque raris concessi. Ea vero methodus paedagogii regii cum per viginti fere annos vigeret, per Hieronymum Freyerum anno 1721. edita est: *Verbesserte Methode des Paedagogii Regii zu Glaucha vor Halle*: ubi quae de veterum scriptorum lectione praecipiantur, aliquanto prudentius sunt instituta, licet ubique profani et christiani scriptores turpiter misceantur et confundantur velut Lactantius et Ambrosius cum Cicerone, Prudentius cum Horatio et Vergilio, Nonnus, si diis placet, cum Homero aliaque eius generis ac chrestomathiae potissimum manibus versandae commendentur. Historicis scholis, id quod sperandum erat a viro historiae peritissimo, maior dignitas tributa est.

Diversorum generum atque ordinum discrimina cum accurate distingueret Franckius, puellis quoque nobilioribus gynaeceum constituit, tamquam alterum paedagogium; in quo qua ratione eruditae sint alumnae, explicatum est a me infra p. 12. Graecas ibi scholas quod non neglexit, testatur egregie, quam diligenter seculi sui mores et consuetudines respexerit. Constat enim illo tempore matronas honestas novum testamentum graece tractasse*) et disputationum atque adeo contentionum theologiarum cupidiores fuisse quam nunc vulgo fit.

Eae res ut rumoribus secundis crescerent et studiis sermonibusque hominum divulgarentur, effectum est singulari Franckii sedulitate, qua commotus et de universi operis (sic vocare solebat) originibus et incrementis et de singularum scholarum forma quotannis fere libellos edidit, quos enumerare hic longum est. Illa sedulitas quem fructum tulerit, quantum ad voluntatum inclinationem, quae non repente facta est, valuerit, quam famam orphanotropheo collegerit, monumentis annalium nostrorum mandetur.

Haec nostra deinceps ad alios translata multum fecerunt ad scholas et minores et maiores emendandas, si quidem ex his bonis alia bona propagata sunt et virtus disciplinae Halensis propria laude et commendatione ad externos floruit. Ne dicam de collegio Fridericiano Regimontii condito vel de paedagogio Zullichaviensi vel de Zinzendorfianorum scholis, tardum dictu est quot fuerint seculo proximo gymnasia adeoque hac aetate sint, quorum rectores et magistri in his quondam scholis docendi tirocinia posuerunt, quot orphanotrophea ad Franckianum exemplum et huius orphanotrophei regulam aptata et praeceptoribus hinc arcessitis tradita, quot ecclesiae, quarum ministri hic vel eruditi vel ad docendi munus aptiores facti ad scholarum suarum correctionem curas et cogitationes contulerunt. Ac remoto paedagogio, in quo quadringentos quinquaginta unum praeceptores fuisse constat, ut in ceteris scholis subsistam, inde ab a. 1755

*) Cf. I. Horkelii orationes et commentationes p. 102.

ad a. 1798 computantur magistrorum tria milia quingenti nonaginta octo, ut computatione totius temporis facta non erraverit, qui universorum numerum decem milia superare statuat. Discipulorum vero omnium certus numerus nequit proferri, quia desunt pleni et integri eorum indices, qui scholas germanicas frequentarunt; in paedagogio vero scimus quattuor milia centum undenonaginta fuisse, in schola latina viginti milia trecentos sedecim, in reali denique, quae inde ab anno tricesimo quinto huius seculi floret, tria milia quingentos, ex quibus quot pueri pietatis stimulis et exemplorum luce impulsus sint facili negotio intellegatur. Praetereo eorum librorum designationem, qui scholarum usui hic scripti per universam Germaniam usurpari et in alias linguas transferri coepti sunt: satis erit nomina protulisse illius A. H. Franckii, I. A. Freylinghusii, Hieronymi Freyeri, Ioachimi Langii, cuius latina grammatica quadragiens bis impressa Schulzium medicum Halensem ad graecam simili ratione scribendam commovit, I. G. Hoffmanni, I. Iul. Heckeri, I. A. Niemeyeri, Georgii Sarganeccii, Steinersdorfii, Christ. Fr. Schraderi, Choffini, Heinzelmanni, Wolframii, Fabri, Kirchhofii, Nicolai, Iunkerii, A. H. Niemeyeri, I. A. Schirlitzii, Th. Echtermeyeri, M. Seyfferti, C. Petri aliorum usque ad H. Adalb. Danielelem nostrum, qui hodie in geographicis scholis unus dominatur.

Quae si quis secum reputaverit et cogitaverit, summo iure celebrari a nobis eum diem concedet, quo Franckius, cui praeclara nostra omnia debentur, duobus abhinc seculis natus est. Quibus sollemnibus ut tralatitio more praeluderemus, officii studio hanc operam atque munus suscepimus, ut epistolam a Franckio ad Matherum de orphanotropheo scriptam ederemus, quae, etsi non incognita fuit nostris hominibus, nondum tamen litterarum formis descripta est. *)

*) Alteram epistolam, qua res in orphanotropheo gestae usque ad annum 1721. continentur, Ioannes Henricus Callenbergius auctore Franckio scripsit; quae cum s. Franckio et administris eius quibusdam lecta et probata esset, ad Matherum missa est. Eam Callenbergius edidit inscriptam: Narratio epistolica ad Cott. Matherum — qua continetur historia ecclesiastica Halensis annorum huius saeculi septem XV. usque ad XXI. nec non genuina relatio de principis Saxonici ad ecclesiam evangelicam reditu. Halae in typographia instituti iudaici CIOIOCCXXXV. Quae ibi narrata sunt de Mauritio Guilelmo duce Saxonico per Franckium ad evangelium reducto, ea multo accuratius tractavit Christ. Frid. Fritzscheus, huius scholae quondam decus, duabus commentationibus de Iesuitarum machinationibus Halensis theologi opera ad irritum redactis (Halis 1839 et 1840). Tertium commentariolum, in quo Franckii de eadem re narrationem in tabulario nostro servatam vir ille venerabilis editurus erat, non absolvit.